

FILODEMO

Agli amici di scuola (PHerc. 1005)

Ed., trad. i com. per A. Angeli,
Istituto Italiano per gli Studi
Filosofici, La Scuola di Epicuro,
collezione di testi ercolanesi
diritta da Marcello Gigante,
vol. 7, Bibliopolis, Nàpols 1988.

El setè volum de la «Colezione di testi ercolanesi», que dirigeix M. Gigante, surt a càrrec d'Anna Angeli, i ens posa a l'abast una edició i traducció comentades del PHerc. 1005, que conté una obra fragmentària de Filodem.

L'exquisida cura filològica i científica que caracteritza totes les publicacions de la col·lecció roman palesa també en el libre present, que comença amb una brillant introducció (pp. 27-123) en la qual no sols se'ns parla del text, de la seva estructura i de la seva datació, sinó que aquell queda integrat en l'ambient cultural que li serveix de marc: els debats entre els epicureistes sobre el culte del savi, els discursos que cauen a l'infinit, la lluita proposada pel mestre Epicur contra la cultura enciclopèdica. Tot això, a més a més, apareix recolzat per la utilització profitosa d'una bibliografia exhaustiva, amb una especial atenció a la de l'escola de M. Gigante, mestre reconegut de l'autora.

Després d'un correctíssim prefaci a l'edició (pp. 105-134), aquesta ens és oferta en la seva totalitat, fins i tot amb les parts molt fragmentàries i noves que A. Angeli ha pogut recuperar pacientment amb un micros-

copi binocular. La tasca i els seus resultats són un mèrit més del treball. La traducció del text, però, es redueix, lògicament, als fragments que conserven una mínima coherència semàntica, i resulta prou ajustada a l'original.

Finalment el comentari (pp. 197-338) detallat, fragment per fragment, respon igualment a la brillantor del conjunt de l'estudi, i ens facilita, mitjançant informacions tant culturals com històriques i filològiques, l'accés a un món plural i complex del qual Filodem fou un dels millors exponents.

Es tracta, doncs, d'una magnífica edició, digna del to elevat que la col·lecció manté en el seu conjunt, i, al nostre parer, indispensable per als estudiosos d'aquesta part de l'antiguitat.

Javier Velaza

A.G. LUCIANI

Il mito di Prometeo e altri saggi

Lacelli, Roma 1988, 69 pp.

Antonio G. Luciani, amb els cinc assajos que comprèn aquesta edició, ens submergeix en diversos aspectes de la cultura greco-romana, tot fent un recorregut per les interpretacions que hom els ha donat a través de la història.

1. En el primer assaig centra l'atenció sobre el mite de Prometeu: hi analitza aquest personatge i el seu

simbolisme des dels textos homèrics fins als d'època contemporània.

A la *Iliada* homèrica es parla dels titans, però no s'hi anomena Prometeu, mentre sí es fa a la *Teogonia* d'Hesíode, on se'n destaca el rol de castigat per Zeus. La visió d'aquest mite al segle v aC canvia, en tant que, per a Plató, Prometeu és el demiürg que ajuda els homes facilitant-los el saber tècnic, però privatant-los el coneixement del futur.

La imatge més completa de Prometeu ens la proporciona Èsquil. A *Prometeu encadenat* ens el presenta com a divinitat, portadora de civilització, coneixedora del destí i, a la vegada, castigada per Zeus (víctima del seu odi, com Ió ho fou del seu amor). Luciani fa referència, doncs, al Prometeu esquil·lià com a personatge torturat, culpable d'*hybris* per no voler revelar els secrets del destí a Zeus, que s'emporta finalment a les entranyes de la terra.

En parlar del mite pròpiament dit, l'autor exposa algunes teories sobre la paternitat esquil·liana de *Prometeu encadenat*: Wackernagel i Kranz en discuteixen la forma, lingüísticament i mètricament massa simple per pertànyer a aquell tràgic. D'altra banda, Perrotta i Lesky hi veuen una concepció religiosa i filosòfica atribuïble als sofistes o a un poeta posterior a Èsquil. Luciani, en aquest cas, qüestiona l'atribució a la sofística basada en l'omnipotència negada a Zeus, pel fet que la presència de la Moira com a determinant dels esdeveniments es féu sentir ja a l'obra homèrica.

Cal destacar especialment en aquest primer assaig el planteja-

ment de paral·lelisme entre la perspectiva grega del mite: Prometeu intermediari entre déus i homes, i la perspectiva nietzschiana d'un Prometeu actiu-masculí (ari), «mèdiu» per assolir grans empreses, enfrontat al passiu-femení (semític), portador del pecat. Nietzsche, a l'*Origen de la tragèdia*, recull la tradició grega i marca la diferència amb la visió romàntica anterior d'un Prometeu-símbol de l'home.

2. Continuant en la línia del mite i enllaçant amb l'assaig anterior, dintre del camp de les relacions homes-déus, Luciani se centra al llibre xxiv de la *Iliada* i analitza l'episodi en què Príam implora Aquil·les, a fi de recuperar el cadàver del seu fill Hèctor. Aquil·les, protagonista, i Príam, antagonista, ambdós supervivents, representen la tragèdia de la paternitat davant la mort (Hèctor i Príam són víctimes de la força de l'heroi, com Níobe ho fou de la justícia divina per la seva *hybris*) y el lament per una ciutat destruïda que ha comportat la mort dels seus estimats Patrocle i Hèctor. Els déus volen assignar la mateixa fi a Aquil·les i a Hèctor; Hera, no obstant, defensa el fill de la dea Tetis, que ha de ser tractat més bé que un mortal i s'indigna amb Apol·lo per aquesta raó. La contradicció, però, que conté la mateixa *Iliada*, història de supervivents i *morturi*, és el fet de presentar els herois com Aquil·les: es troben a la guerra per a la vida i, seguint llur condició natural, per a la mort, tot assolint un compromís d'honor (l'anomenada Helena, figura il·lusòria per la qual es passen tantes penalitats).

3. Del món dels mites pròpiament hel·lènics, Luciani, abans de passar a afrontar temes del món romà, fa una espècie de recés d'enllaç parlant-nos d'un mimiambe d'Herodes, poeta hel·lenístic del segle III aC. Herodes va fer poesia de les coses vulgars. En el seu poema escriu l'arenga que el patró d'un bordell, Bataro, pronuncia contra el mercader Taletes, que ha esbatussat una de les seves dones. Bataro és l'advocat de la vulgaritat, que parla de la vida difícil com la millor escola i que reivindica l'amor sensual per la presència del diner, explicació simple a tota complexitat.

4. L'apropament al món romà se'ns fa des de dos aspectes diversos: literari i històric, amb els trets que els relacionen.

En un primer assaig sobre Catul, concretament al final del poema 51 d'aquest autor, Luciani fa un estudi de la força de la tradició a l'antiguitat, amb diferents perspectives sobre l'estupor d'un enamorat en boca dels poetes. Així, a l'*Odissea*, Ulisses expressa la seva admiració per Nausica i la compara amb la dea Artemis. La passió i el turment amorosos a Safo troben explicació en la voluntat divina. Mentrestant, Catul, inspirat en aquella poetessa, corona el poema 51 amb una mena de reflexió sobre el destí humà.

Tanmateix, hi ha diverses versions sobre la possible contraposició que suposa la darrera estrofa gnòmica del poema de Catul enfront de les tres primeres líriques i sobre si els quatre versos esmentats, vv. 13-16, pertanyen al poema en qüestió o en són un afegitó posterior. E. Kalinka

i O. Immisch consideren que les tres estrofes inicials van dirigides a Lèsbia, mentre que la darrera seria una resposta de Lèsbia a la follia de Catul.

Luciani al·lega que el poema, compost en una primera fase de la producció catuliana, representa la prehistòria i no pas la història de l'amor Catul-Lèsbia; per tant, Catul no fa més que expressar les seves sensacions davant els rivals —els altres— i la incapacitat de poder contemplar i escoltar Lèsbia. Respecte a l'estrofa final, segueix la línia d'adaptació del poema de Safo, i li dóna només els retocs romans corresponents. En conseqüència, el material lingüístic utilitzat en aquests darrers versos s'explica en el context històric en què es crea; hi pren la mateixa força que per a Safo podia tenir una al·lusió a la voluntat divina.

Catul, poeta representatiu de la fi de la República romana, carrega amb els interrogants morals de l'època: l'oci és un pes, causant de culpa, perquè allunya del compromís civil, però és a la vegada un plaer. Ciceró considera l'*otium cum dignitate* contraposat a *desidia* i *voluptas* i creu que hom l'ha de viure necessàriament unit al *negotium*. Sèneca parla del plantejament epicureista de l'*otium* com a objectiu del savi i d'aquell de Zenó com a objectiu obligat de la vida política. Virgili veu en l'oci un element indissolublement lligat a l'amor, tal com ens el presenta a l'episodi de Dido i Enees a l'*Eneida*. Per a Horaci, d'altra banda, l'oci és intrínsec a la pau. Aquest oci però, que suposa un

plaer, segons Catul, ha portat a la perdició *reges et urbes*. El llibre IV de l'*Eneida*, l'obra d'Homer i les *Històries* de Polibi són testimoni de fins a quin punt el món clàssic considerava l'amor provocador de la perdició de les ciutats.

L'*otium* és, en resum, per al poeta enamorat, el concepte representatiu del terreny mitjà entre dignitat i inquietuds, allò que per a Safo correspongué a l'aspecte arriscat en la relació home-déu (susceptible de caure en l'àmbit de la *hybris*) que pot portar a la destrucció, però també a la felicitat.

5. En l'últim assaig, l'autor fa un recorregut per la història de Roma: hi veu un imperi que justifica la seva existència en fer de la guerra una indústria, com digué Schneider a l'*Histoire des doctrines militaires*.

Parlant dels orígens, se'n destaca la formació de Roma per la importància estratègica dels turons on s'assentà, cosa que li permeté el control del baix Tíber.

Roma fou un campament saquejat i incendiat múltiples vegades per ser reconstruït tantes d'altres. L'impacte en el món hel·lènic al segle III marca les diferències amb aquesta cultura, cultivadora de l'intel·lecte a l'individu (l'autor n'exalta el fet de «saber» mentir, font dels mites), enfront de Roma, dirigida cap a una praxi col·lectiva. Polibi, però, admira la capacitat tàctica dels romans, entre els quals la funció d'estimular els combatents preleva per damunt de guiar-los, funció pròpia del cap de tropes grec (*agheîn straton*).

La importància creixent de l'organització militar a Roma es fa palesa

en el fet de les compensacions honorífiques i lucratives que aquesta atorga als soldats. Les milícies suposaren juntament amb els esclaus i els cristians els problemes sociopolítics més importants de l'Imperi i portaren a guerres civils i a rebel·lions. Cal no oblidar, però, els problemes amb els provincials i estrangers en general (àdhuc després de la Llei de Caracalla al 212, que concedia la ciutadania a tots els habitants lliures de l'Imperi—sempre fou un distintiu d'honor la procedència itàlica).

D'altra banda, l'augment de la població, el moviment migratori dels pobles que creà nous centres de producció i de poder, unit a la renúncia a l'ofensiva i al tancament dintre del *limes* (culte a l'*otium*, com s'ha dit anteriorment) contribuïren a la caiguda de l'Imperi romà, el qual existí més aviat en funció de la conquesta i no tant com a institució.

Els punts que criden l'atenció especialment en aquest assaig de Luciani són, d'una banda, el relleu que dóna a la presència de la terminologia militar a quasi tota la literatura romana, tot i mancant-hi una tratis-tica política (exceptuant el *De Republica* de Ciceró) per la dedicació jurídica-tècnica dels polítics. D'altra banda, el fet que amb la caiguda de l'Imperi es revifin estructures anteriors: en el terreny lingüístic, les llengües romàniques es formen a partir del llatí vulgar, tot i que mantenen el substrat lingüístic amb què aquell es troba; en el terreny militar, els cavallers medievals venen a desenvolupar les funcions que en altres temps eren pròpies dels herois. El senyor medieval és, a més, una fi-

gura sacra que exerceix l'*ius primae noctis* apotropaic, sobre la verge, que és un element per cultivar i recuperar, la qual cosa contrasta amb la tradició de conquesta exclusivament material que comportà l'estructura militar de l'Imperi romà.

Molt encertada em sembla la conclusió final que fa l'autor sobre la relació de l'home amb la mort, és a dir amb tot allò que l'espanta i l'atrau. La guerra implica per a l'home un intent d'apropiació, al qual dona altres motivacions espirituals i noms solemnes, a fi d'amagar la por i el rept a la mort que ella mateixa comporta.

L'autor afegeix, al final d'aquest assaig, un quadre-resum que exposa amb claredat els fets políticomilitars i econòmic-socials i les lleis que vegueren la llum als segles I i II dC.

De la mà d'A.G. Luciani passem, doncs, per l'escenari de les antigues Grècia i Roma, a la vegada que ens va assenyalant amb molt d'encert diverses escenes i ens marca un fil conductor entre ambdós decorats. La cultura grega traspuja en la seva literatura el perill de la *hybris*, posició d'orgull enfront dels déus, causa dels mals de l'home; mentre la «pragmàtica» Roma veu en la inactivitat, l'*otium*, la corda fluixa en la qual cal gronxar-se per gaudir de la vida, però cal també parar compte a no caure en la *desidia* que porta a la perdició de l'home, d'una ciutat o del mateix Imperi romà.

Montserrat Llarena i Xibillé

ELIO MONTANARI
La sezione linguistica del *Peri Hermeneias di Aristotele*
Vol II, Il Comento, Florència
1988, 359 pp.

En examinar l'obra present, ens trobem davant d'una tasca veritablement minuciosa d'anàlisi i de comentari. En efecte, tot i que l'autor centra el seu treball exclusivament en els quatre primers capítols de l'esmentat tractat d'Aristòtil, el detall amb què el professor Montanari procedeix a l'hora de matisar les possibles interpretacions, de revisar les *variae lectiones*, de treure, en fi, tot el suc al text, fa que el seu comentari s'estengui al llarg de més de tres-cents pàgines sense que pugui dir-se que hi sobri res.

El llibre comença amb la presentació del text íntegre dels quatre capítols que serveixen de base al comentari, amb un aparat crític exhaustiu, que recull tant les variants de la transmissió directa com les de la indirecta. Trobem a faltar, però, una traducció, que possiblement estigui continguda en el primer volum, que s'anuncia com *il testo*. De tota manera, si s'ha repetit el text original, no veiem per què no es pot repetir la traducció, que fóra útil per a tothom, no tan sols per als que no coneixen la llengua grega, car l'obscuritat en certs passatges del grec d'Aristòtil està fora de qüestió. A continuació, es procedeix a l'estudi, articulat per capítols, del text perícope per perícope, il·lustrant els diversos problemes d'interpretació